

בשולי
סיפורת
ושירה

אפרים צורף

מסות על שיי עגנון
חינ ביאליק ושי שלום

הוצאת בינאור
גבעתיים תשליא

מעשה המשולח מארץ הקדושה ת"ו

המוטיב המרכזי בסיפור זה¹ הוא, שמצוות ישוב ארץ-ישראל גדולה וחשובה עד מאד, ואין לימוד תורה בחוצה לארץ בלבד פוטרה מכל וכל; ואפילו כשהקהל כולו למדנים ונבונים ויודעים את התורה ובקיאים בכל מכמני מקרא, משנה וגמרא, חייבים לעלות לארץ-ישראל, לקיים מצוותיה ולתרום לישובה. מגמת הסיפור אף לתת משמעות למימרת חז"ל: „עתידין בתי-כנסיות ובתי-מדרשות שבחוצה לארץ שייקבעו בארץ-ישראל“ (מדרש רבה יג). אפשר שעגנון יודע מקורו של נוסח זה. ואילו הנוסח שבגמרא הוא: „עתידין בתי-כנסיות ובתי-מדרשות שבבבל שייקבעו בארץ-ישראל (מגילה כט, א).“

האמנות האפית בנובלה זו היא, שההתרחשות המיתית, היינו ההיעקרות של בית-המדרש המפואר על רהיטיו וספריו והתעלמותו בנהר, חלה עם הגדשת סאת העלבון לגבי השד"ר (שליח דרבנן מא"י), עלבון היוקד והנוקב עד התהום; הוא עלבונם של חכמי ישראל, לומדי התורה לשמה וכבודם של כל שלוחי ארץ-ישראל בימים ההם (לפני כמאה שנה), שמסרו נפשם בנסיעה מסוכנת לטמה של ארץ-ישראל; זעקת הבושה וההתעללות הזאת עלתה עד לב השמים וחוללה נפלאות.

רגעי ההתנגשות עם השד"ר הדרשן, המזולזל המבוויש והמדוכא עם אנשי העיירה שקטים כלפי חוץ, אבל דרמטיים הם מבפנים; זעקת מצולתו לאלוהים שקורעת את לב הקורא, קרעה שמים וחוללה את הפלא; מצוקתו ומרירות נפשו כה עזות שנוטלות לשונו מפיו: „ראה שאין לו תקומה בפני המקשנים, הפסיק ונתן פיו על הפרוכת וכבש עיניו במגן דוד עד שהבהיקו הנימין מדמעותיו כזהב טהור ופשט טליתו וירד בבושת פנים“ (ת).

אך לא די ביסורי עלבון אלו. עגנון אינו חס על גיבורו העלוב וגודש יותר ויותר את הסאה בסממנים ובציורים, ומביאו למצבו של אלישע שנערים עלבוהו והוא אנוס היה לקללם עד שדובים יצאו וטרפום (מלכים ב

1. אלו ואלו, הוצ' שוקן, עמ' ת.

כג). אלא שהמספר אינו אומר זאת בפירושו. הוא רק מזכיר את הלך-בפשו הסוער של השד"ר הנרדף — קרבן ההתאבנות וההתנפרות של היהודים בנכר ומסתפק ברמו בין השיטין: „ורד המשולח לירכתי הבית ועמד מאחורי התגור והיה משוטט בדמעות. עד שהוא עומד כך, נתקבצו אצלו כל הנערים המנוערים והתגרו בו כמעשה הנערים באלישע“ (שם). יתר-על-כן, עגנון מעלה את השד"ר למדרגה יותר גבוהה מזו של אלישע; הנביא הרי התפרץ, ואילו גיבורנו העלוב שמע חרפתו ולא השיב, אף כששמע דברי לעג וקלס מסמרי שיער:

„ארחי פרחי שהיתה עינם צרה בו מתחילת ביאתו, התחילו מתקלסים בו ואומרים: ראיתם לזה שנוטל גדולה לעצמו לדרוש לפני גבירים אדירים, לא זה המקום ולא זאת העיר, רבי קרוב, עכשו לך ובשר לעיזים שבארץ-ישראל שאף בחוצה-לארץ אוכלים חרובים“.

כאן מרומזות השלכות לגבי צערם של נואמים ומרצים ציונים בראשית המאה הזאת, שסבלו מרדיפות מצד מתנגדים לציונות וליישוב ארץ-ישראל, כגון אנשי „אגודת ישראל“, ה„בונד“ וכיוצא בהם — שעה שנשאו דבריהם בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות בערים ובעיירות של הגולה למען ציון, „החלוץ“, או למען הקרנות הלאומיות, לעליה ולמגביות ארץ-ישראליות שונות. ונהג המספר הרמוניה ומידת אמנות של הדרגה, כשיעור ידיעתו הטובה עליו בחוקיות הנובלה, המתקרבת בקצב, בנשימה מואצת ובהתפעמות מוגברת אל השיא, אל הפלא, והוא מדחיס את האוירה הדראמטית עד-כדי לעורר בנו רגשות מנוגדים זה לזה, כלפי אותם היהודים שמתנגדי ציון היו ומביאנו לכלל התרגשות למראה עמידתם כחוזרים בתשובה. וכמו בסיפורי המופת „הבז“ של בוקאצ'ו¹, המחרוזת של מופסן:

2. ב„מחרוזת“ של מופסן מסופר: מעשה באשה ששאלה מחרוזת פנינים מחברתה. בשעת משחה איבדה את הפנינים. ולפי שאצילה היתה קנתה פנינים אחרות דומות והחזירה לרעותה. אלא שהיא ובעלה שקעו בחוב גדול והוצרכו לעמול קשות משך שנים עד ששילמוהו. כעבור שנים נפגשו הידידות. קראה האשה, זו שהשאלה את המחרוזת לחברתה: הו, הזיקנה קפצה עליך בלא-עת! גילתה לה האשה את סודה, שבשל עבודה מפרכת שעבדה כדי לשלם חוב המחרוזת, זו שאבדה לה או, נחרשו פניה ונתקמטו (המשך בעמ' 55).

והדרמות השקספיריות וכדומה, מתבהרות לנו תחילתו ואמצעותו של הסיפור על-ידי סופו המתיר את הפקעת זורע אור הזור על כל פרט שבעלילה, שבדוי-שיחים, שבגיגום ושבעוויה של הגיבורים הראשיים. כך מובנים לנו בסופו של הסיפור הנידון סיבת ההתכנסות והצום הכללי ביום השנה של התעלמות בית-מדרשם ובכיות והרמת שם ארץ-ישראל על-נס בהתלהבות גדולה. כן מוסברת לנו כל אותה התעוררות לקראת האורח מארץ-ישראל וכן מובנת לנו ההגרה והתחרות בגין האורת, שכל שיעלה תרומתו לטובת ארץ-ישראל יזכה לארחו בביתו; היינו בדבר שנכשלו בו תחילה, שקפצו ידם למען ציון, עכשיו האמירו והגדילו לאין-שיעור את תרומותיהם.

ולפי שזילזלו לפנים מאד בשד"ר פלוני מארץ-ישראל, על-כן הקיפו את האורת בשפעת-חום של אהבה וכבוד; ומשנקרא בהתפעמות את וידוי המר של השד"ר, ממילא נתבע תביעות יותר גדולות מן הציונים והלא-ציונים יושבי חוצה לארץ; כמה שיעשו וכמה שיתנו וכמה שינהגו כבוד ויקר בשלוחי ארץ-ישראל, לא נאמר: „די“! אלא יש לזכור, שווידוי הנ"ל של השד"ר רומז גם לשלוחינו דשם אף כיום; בואו וראו, בכמה מסירות נפש ומופת אישי הם חייבים, כדי להשריש תודעת ארץ-ישראל וממלכתיות ישראלית בקרב יהודי הגולה.

זהרי וידויו המזועזע של השד"ר: „ראה השד"ר שאין משגיחין בו, בטל מקלו ותרמילו והלך אצל ארון הקודש והכניס את ראשו בין ספרי התורה וצעק במר לבו: רבוננו של עולם, הלוא אתה יודע ועד שלא לכבודי עשיתי זאת ולא לכבוד בית אבא עשיתי זאת אלא למען עניי עמך ישראל היושבים לפניך בארצך הקדושה ונמקים בעצב. כמה טלטולים עברו עלי, נחשול

הפגנים... ההן... שהשאלתי לך, מווייפות היו! — קראה חברתה בתדהמה ובצער.

לסיום כזה ולמבנה של סיפור כזה קוראים אנקדוטארי, היינו בנקודת-החוד poento גנוז האור החוזר על כל העלילה. כאן מוצעת הטראגיות של האומללה שהייתה שנים רבות חיים מדומים ושוב לא יכלה לתקן מאומה. הנעשה אין להשיב. עי' בנידון במפורט, לאה גולדברג אמנות הסיפור הוצ' ספרית הפועלים, עמ' 138—139. שם גם קיצור הסיפור „הבוי" לבוקאצ'ו, עמ' 89 ואילך.

שבים עמד לטבעני, ליסטים עמדו עלי להרגני, ואפילו פעם אחת לא אמרתי לך למה הטרדתני? ועכשו באתי אצל בניך לומדי תורתך הקדושה וראה מה עלתה לי?"

עגנון ניחן בכשרון הסתכלות וכוח מדמה בלתי־מצויים; ראו כיצד הבליט באותו זקן שבבית־המדרש כל פרט שבתנועה, שבעווייה והחיה את טיפו־סיותו. הכל כאן מלא חיות פלסטית; כל ניב וניד אומרים זקנה מופלגת ודביקות מופלגת בארץ־ישראל כדרך שעשה עגנון בסיפור „תהלה“. דקדקו וראו, כיצד הוא נוטל קומץ של טבק; תחילה הוא מקיש בתיבת הטבק, אחר הוא פותחה ונותן שתי אצבעותיו בתוכה, ומקמץ מלוא קומצו ומריח ומקנח את שפמו. כאן החייאת דמות בבליטות חיה, מציאותית ביותר. הזקן המופלג יודע שדרך זקנים להאריך לפעמים, הוא מעיר איפוא בפיקחות ובדעת זקנים הערות ביניים, תוך כדי שיחו הארוך על הכתוב בפנקס: „מה לי לספר בעל פה והלוא אתה יכול לקרות בפנקס“. ונאזין לאופן פנייתו לשמש: כל דיבור ודיבור כאילו חצוב מתוכו, כאילו הוא עומד כנגד עינינו ואנו שומעים אותו מדבר. אגב־כך אנו למדים מהו מראה ביתו, בפנים, חדר מיטתו וכל כלי מיטתו. אהבתו העזה לארץ־ישראל מתגלית שוב באזהרתו כלפי השמש, שלא יגע חלילה בעפר ארץ־ישראל המונח שם, שכן רגלו האחת כבר עומדת בקבר. משמע שישיש מופלג לפנינו.

הרקע הכפול

הגיבור השני שעוצב כאן באמנות פלסטית להפליא הוא המספר עצמו, שהתלבש בדמות אותו אורח מארץ־ישראל שנקלע לפני כמאה שנה לאותו בית־המדרש בעיר אחת מערי פולין, ביום השנה לאסונם. בכוח שילוב עצמי זה הוחיו סצינות כעדות חיה וממללה מפי עד ראייה הנוכח היום שם כמו אז. נוכחותו מציאותית בבית־המדרש שהוא הרקע הכפול במראיתו הכפולה: בית־המדרש הראשון השלילי, שהתעלם, והשני — האחר, החיובי שהוקם במקומו, ושהאורח־המספר נמצא שם ומתרשם ממראה עיניו וממשמע אזניו תוך תהייה ובהייה; בכך הלך־נפשו מתעזו והולך תוך הדרגה: בתחילה

גדהם כשראה שהם נופלים על פניהם בבכייה לשמע השם ירושלים.
רישומו השני והעמוק תוך תדהמה הל בו, מששמעו שירושלמי הוא.
ההויק בו זקן-הקהל וסיבבו בבית-הכנסת בקריאה: „ירושלמי עמנו, ירושלמי
עמנו!“ והושיבוהו בראש. והחוויה השלישית נחרתה בו שעה שהעמידוהו
להגלה. אותה שעה המו בו רגשות מנוגדים: „אלמלא לא ראיתי דמעתכם
(המעידה תמיד על האמת שבלב) — הייתי אומר משטים ביי“. כאן חוויה
מציאותית כאילו באמת היה שם וכך התרשם. אלא בשעה שהאורה-המספר
מתחיל קורא את עיקר המאורע הדרמתי בפנינס המשתרע על-פני חמישה
עמודים (כשני שלישים של הסיפור כולו), שותק המספר כנפש פועלת,
כדי לאפשר לשד"ר לפעול ולדבר. אלא שבסוף הסיפור ישוב הייב המספר
להופיע בתפקיד מסיים ולהודיע שבית-הכנסת שנעלם, נמצא כיום בירושלים
ולהסיק מכאן את מוסר ההשכל והקל וחומר שבו מסתיים הסיפור.

השד"ר ואופיו

ענותן היה. ירא-שמים. תמים מאד. מקבל יסורים ועלבונות באהבה, עד
לנקודה של גודש הסאה. לא נעלב מיד משלא נתנו לו שלום ולא השקוהו
אפילו כוס-חמין, כמנהג יהודים שמקיימים מיד מצוות הכנסת-אורחים בכל
אורת, אף בפחות ביותר. אמיץ היה בשליחותו הקדושה למען ארץ הקודש
ולא נפלה עליו רוחו כששמע מפי רב העיר שכאן מקפחים בהלכה וסופו
שירד מעל הבמה בפחית-נפש. עזה היתה תשובתו: „למען ציון לא אחשה“
(ישעיה סב). למדן מופלג היה: בטעם דרש דרשתו והמשיל משליו (כגון
„קחו מזמרת הארץ“ וכו'). הריף היה בגמרא וידע לסתור מניה-יוביה
טענות כל איש מן המקשין. סבלן היה ותקיף. הרי שהחזיק מעמד בפני
מבול של קושיות מקנתרות שהיה בהן כדי לבלבלו ולהוציאו מן הכלים.
אך הוא שלט ברוחו.

בעל דמעות היה, בעל בכי. „כבש עיניו במגן דוד (של הפרוכת)
„עד שהבהיקו הנימין כזהב טהור“ (נקוד על „מגן דוד“), ואפילו
כשהשפילוהו הנערים והמגוערים והתקלסו בו ביותר (אחד משיאי העלבו-

נות), לא הגיב, אלא בלע דמעותיו וקיים בעצמו דברי הגמרא (יומא כג, א) : „הנעלבין ואינן עולבין, שומעין הרפתן ואינם משיבין, עושין מאהבה ושמתין ביסורין, עליהן הכתוב אומר : „ואוהביו כצאת השמש בגבורתו“ (יומא כג, א; שופטים ד). אציל רוח היה. אכל „לחם דמעה“ והחריש והצדיק את הדין. שיא מעלת נפשו, אהבתו וגודל לבו ומסירותו לה, לציון וללומדי תורה לשמה, מתגלים בוידויו.

מוסרי השכל

אין תפילה, ותורה, ולמדנות ובקיאות בכל חדרי תורת ישראל שקולות כנגד עלייה בגוף ובנפש לארץ-ישראל, כדי להחיות שממותיה ולקיים המצוות התלויות בה. עוקץ ורמו אקטואליים מכוונים כלפי היהודים הדתיים היושבים בחוצה לארץ.

מה גדולות הויקה וההזדככות של תשובה הממרקות והמטהרות, שהם קיימו בעצמם תשובה ותפילה וצדקה שאומרים „בימים נוראים“ שבצידם כתוב פירושם : „צום, קול, ממוץ“. מכאן תובן הרישא של הסיפור, שצמו ביום השנה ועניין התעלמות בית-הכנסת שלהן, ושתרמו דיגרי כסף וזהב לארץ-ישראל וזעקו מר בתפילתם.

הקל וחומר של המספר והודעתו שראה את בית-המדרש שלהם עומד בירושלים, באים ללמדנו : מהי משמעותה של אותה מימרה של חז"ל : שעתידין בתי-כנסיות ובתי-מדרשות שבבבל להיעקר וליקבע בארץ-ישראל, היינו, אין טעם ואין תקנה לתורת ישראל בחוצה לארץ על „אדמה טמאה“ (עמוס ז), כשהם מוקפים אוירה נכריה מנהגי נצרות, לשון ותרבות נכריות ; כשהם מוקפים ענני התבוללות ונחשולי טמיעה. ואילו אוירא דארץ-ישראל מחכים, מרחיב הדעת, אם בחקר תורה ותפילה, אם בעיון גמרא, ולימוד תורה לשמה, אם בחקר אוצרות היהדות והלשון העברית וכל כיוצא — אין תקנתם שם אלא על אדמת ארץ-ישראל, בבתי-האולפנא ובבתי-מדרשות של ארץ הקודש.

הומור בשורות ליריות

אפיות והומור וגודש של צבעים ופרטי־פרטים טבועים בתיאור למדנחות של אנשי העיירה. והרי שורות ליריות למופת: „אין אדם שומע קול הברו בעיר מקול התורה. סיימו חפילת־ערבית מתכנסים כל בעלי הבתים ולומדים, איש גרו בידו עד שאורם מכהה אור הלבנה“. באותו קטע מבדח: פלוני הפליג בשעת „קידוש לבנה“ את עיניו מן הלבנה ואמר: „גם זו לך לבנה, רצונכם לראות לבנה, לכו לעירנו“. ועוד רגע לירי מפעים תוך חיוך של הומור דק־מן־הדק: „והשכינה פורחת בכף אחת ומנחת בכף אחת ובוכה ודמעותיה נושרות על פתחיהן של הקופות (של ר' מאיר בעל גס) והן מעלות חלודה“. זוהי אמנות השומרת על חוש המידה, על פרופורציה, שאף משפט של יום־יום פרוזאי ביותר, כגון העלאת חלודה על קופסות הפח, אינו פוגע ואינו הורס את יופיה של שירה ונויו של הציור האפי־לירי העגנוגי.

סיפור פשוט

„סיפור פשוט“¹ נראה לנו כיריעה מורחבת שעוצבו בה בעיות פסיכולוגיות בדומות לאלו שבנובילה „בדמי ימיה“. לא במקרה הוסדרו הסיפורים זה אצל זה בכרך „על כפות המנעול“. השם הסמלי הזה חל גם על סיפורנו הנדון, על „בדמי ימיה“, על „פנים אחרות“ ועל „הרופא וגרושתו“. כאן כמהים הגיבורים, בודעים ובלאי־ודעים, אל האשה הנכספת, ומשמגיעים בסמוך לה או מתגרשים ממנה, מניחים ראשיהם על כפות המנעול דויים ותהוים ואילמים.

בלומה נאכט² היא הפרח בלילו של הירשל הורוביץ ובלילה שלה הבולמת אותו ואת עצמה. הירשל האהבה עדי־כלות־הנפש, חועה ומגשש

1. כל כתבי עגנון, כרך שלישי, הוצ' שוקן תשכ"ו.
2. בלומה — באידיש פרח; נאכט — לילה.